

Folkbildning och odlad mångfald

Verksamhetsberättelse för
POM 2002

Folkbildning och odlad mångfald

Verksamhetsåret 2002 för POM

Miljöenheten
2003-08-01

Referens
Agneta Börjeson

Innehåll

1	Inledning	3
1.1	Mål för POM	3
1.2	Mål för rapporten	3
2	Uppföljning	5
2.1	Bevarande	5
2.1.1	Inventering och insamling	5
2.1.2	Bevarande <i>ex situ</i>	6
2.1.3	Bevarande <i>in situ</i>	6
2.1.4	Karaktärisering och evaluering	6
2.2	Nyttjande	8
2.3	Forskning och utveckling	8
2.3.1	Genetisk diversitet	8
2.3.2	Svensk kulturväxtdatabas	8
2.4	Utbildning och information	9
2.4.1	Utbildning	9
2.4.2	Information	9
2.4.3	Hemsidan	10
2.5	Internationellt arbete	10
2.6	Övrigt	11
3	Kultur är att odla, museernas roll i POM	13
3.1	Samhällets kollektiva minne	13
3.2	Natur – kultur – teknik och hantverk	13
3.3	Museerna – ett av POMs skyltfönster utåt	14
3.4	Kunskapsäpplet	14
3.5	Kulturhistoriska miljöer	15
4	Utvärdering	17
4.1	Åtgärds mål	17
5	Publikationer	19

1 Inledning

Programmet för odlad mångfald (POM) är Sveriges nationella program för växtgenetiska resurser. Bakgrunden till detta program är att vi har förbundit oss att bevara den biologiska mångfalden genom att underteckna konventionen för biologisk mångfald. Ett led i detta är att bygga upp ett nationellt program. Genom programmet ska arbetet med våra kulturväxter samordnas och utvecklas lättare.

Det är den samlade verksamheten som sker hos aktörerna inom området växtgenetiska resurser som utgör programmet. Verksamheten kan vara av olika karaktär till exempel myndighetsutövning, forskning, utbildning eller ideell verksamhet. Aktörernas verksamheter är inte bundna av programmet utan varje aktör är en självständig enhet med egen budget. Samarbetet mellan aktörerna kan närmast beskrivas som ett nätverk. För att detta nätverk ska kunna fungera effektivt krävs en samordning vilken sköts av Centrum för biologisk mångfald.

Regeringen har beslutat att Jordbruksverket ska ansvara för uppföljning och utvärdering av POM i enlighet med Jordbruksverkets framtagna programförslag (SJV rapport 1998:19).

Programmet följs upp årligen. Uppföljning och utvärdering av programmet ska kunna användas som underlag i uppföljningen av miljö kvalitetsmålet Ett rikt odlingslandskap.

1.1 Mål för POM

POM har fyra långsiktiga övergripande mål

1. Bevarande och nyttjande av de växtgenetiska resurserna ska bidra till ökad livsmedelssäkerhet, ett uthålligt jordbruk och till att den biologiska mångfalden i landet bibehålls.
2. Programmet ska bidra till att det biologiska kulturarvet levandegörs.
3. Material som bevaras inom programmet ska vara väl dokumenterat och information om materialet ska finnas fritt tillgänglig.
4. Internationellt samarbete vad gäller bevarande, nyttjande, tillträde till växtgenetiska resurser och rättvis fördelning av de vinster som kan uppstå vid nyttjandet av dem ska främjas.

Utöver dessa finns mer konkreta åtgärds mål som ska vara tydligt avgränsade och tidsatta. För närvarande är det främsta åtgärds målet att inventeringen av kulturväxter ska genomföras. Denna inventering ska bli klar 2010. Ytterligare åtgärds mål behöver tas fram.

1.2 Mål för rapporten

Rapporten avser att visa på en samlad bild av verksamheten inom området växtgenetiska resurser. Rapporten riktar sig till aktörer inom POM men bör också ses som komplement till Jordbruksverkets årsredovisning till regeringen. Uppgifterna i rapporten bygger på möten som hållits under året samt på underlag från ledamöterna i POM:s programråd. Ledamöterna har inom sitt intresseområde redovisat vilka aktiviteter som varit aktuella under året. Rådet bestod av följande intressenter 2002: Centrum för biologisk mångfald (CBM), Jordbruksverket, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet, Sida, Nordiska Genbanken (NGB), SLU, Formas, museerna, botaniska trädgårdarna, Lantbrukarnas riksförbund (LRF), Trädgårdsnäringens riksorganisation (TRF), växtförädlingsföretagen, Fritidsodlingens riksorganisation (FOR)

föreningen Sesam samt Sveriges Pomologiska Sällskap (SPS) som blev ny ledamot under året.

I första hand ska aktiviteter som utförs inom programmet följas upp och det ska utvärderas om programmet fungerar på ett tillfredsställande sätt. Den största aktiviteten under 2002 var att förbereda för inventeringen. Detta kommer dock inte att presenteras mer ingående eftersom förra årsrapporten tog upp detta. I år har vi valt att låta friluftsmuseerna presentera sin roll i POM. Museerna har framför allt en folkbildande verksamhet genom information och demonstrationsodlingar. De utför ett årligen återkommande arbete som är svårt att annars beskriva i en årsrapport och lämpar sig bättre för en mer ingående redovisning.

2 Uppföljning

Uppföljningen besvarar frågan vad har hänt under året och följer de fem olika aktivitetsområdena inom programmet. Dessa är bevarande, nyttjande, forskning och utveckling, utbildning och information samt internationellt arbete. I uppföljningen redovisas för varje aktivitetsområde de ingående uppgifterna och vilka åtgärdsområden som eventuellt är satta.

2.1 Bevarande

Aktörer när det gäller bevarande är NGB, föreningen Sesam, CBM, SLU, ArtDatabanken, olika friluftsmuseer och botaniska trädgårdar, växtförädlingsföretagen m fl.

2.1.1 Inventering och insamling

NGB påbörjade en insamling av ängskorn *Hordeum secalium* och skogskorn *Hordeum europaeus* under 2001. Insamlingsarbetet kommer att fortsätta under 2003.

Insamling av krydd- och medicinalväxter har påbörjats inom det NGB finansierade projektet ”Krydd- och medicinalväxter i Norden och de Baltiska länderna. Strategier för bevarande av genresurser i marginella nyttoväxter”. Hittills har 10 kollekt av slättergubbe *Arnica sp.*, 13 kollekt av hedblomster *Helichrysum arenarium*, 15 kollekt rosenrot *Rhodiola rosea* samt 33 kollekt vänderot *Valeriana officinalis* insamlats i Sverige. Projektet fortsätter även under 2003 då kompletterande material kommer att samlas in.

Inom NGBs arbetsgruppen för grönsaker samlades under året in 56 kollekt av pepparrot. Det insamlade materialet kommer att beskrivas och analyseras på innehåll av bland annat glukosinolater.

Föreningen Sesam har under 2002 samlat in flera förut okända lantsorter/lokalsorter via upprop och förfrågningar. Det rör sig om två ärt, två kålrot, en mälla samt tre potatislök. Sorterna är under provodling och uppförökning.

Arbetet på Julita med att samla in äldre humlekloner med dokumenterad historia fortsätter. Detta är sista året av ett treårigt samnordiskt projekt finansierat av NGB. Sammanlagt 82 plantor inventerade och 28 utvalda och planterade på Julita.

I Julitas parkområde har fruktträdgården kompletteras av ytterligare 30 sorter. Det är fråga om kärnsådder och okända sorter för bedömning samt några kända sorter som referens.

Sörmlands museum i Nyköping har gjort en Orangeriinventering. Sörmlands museum medverkar även till att dokumentation av trädgårdar och parker sker.

Fredriksdal har medverkat i Pomologiska Sällskapets fruktinventeringar av äldre trädgårdar, främst prästgårdsträdgårdar, i Skåne.

Den landsomfattande inventeringen av kulturväxter inleddes under året med ett riksomfattande upprop för äldre, och hotat, fröproducerat material. Främst är det äldre sorters köksväxter, prydnadsväxter och spånadsväxter som är intressant. Uppropet har gått under namnet Fröuppropet och ska slutrapporteras februari 2004. Sesam och CBM är ansvariga för genomförandet. Ett 60-tal svar har kommit in under året och bearbetats. En mycket stor privat frösamling har lokaliserats på Gotland. Uppgiftslämnarna har personligen kontaktats. Frö av särskilt intresse, däribland en förmodat utgången tobakssort, har undersökts för grobarhet.

Sveriges pomologiska sällskap arbetar med inventering av frukt och bär. Inventeringsprotokoll och formulär har vidareutvecklats under året. Man strävar efter att nå ut till en bredare allmänhet och för att rekrytera intresserade inventerare runt om i landet. Inventeringsarbetet för prydnadsväxter har också planerats under året.

I rosinventeringsprojektet, som drivs av CBM, Fredriksdals friluftsmuseum i Helsingborg, Länsmuseum på Gotland, de Badande vännernas trädgård i Visby och Bergianska trädgården, har fältarbetet avslutats. Mellan 4-500 kollektioner har noterats och materialet har fotograferats och pressats. Projektet har gällt både insamlingsmetodik och inventering.

2.1.2 Bevarande *ex situ*

Under 2002 påbörjades arbetet med den vid NGB bevarade ärtsamlingen. Materialet bevaras för närvarande endast som en specialkollektion med temporär status. Grobarhetstester i syfte att undersöka livsdugligheten på det inlagrade materialet har genomförts under året. Genomgång av samlingen kommer att fortsätta under 2003.

Under 2001 påbörjades arbetet med NGBs vetesamling. Materialet tröskades och packades i distributionspåsar. Grobarhetstester har gjorts på accessioner med tillräckligt stor mängd kärnor. Under 2002 har arbetet främst bestått av genomgång av information och data för att underlätta inlagring av materialet i den ordinarie samlingen.

En översyn och genomgång av mutantsamling i korn har påbörjats under året. Accessioner med liten mängd frö befinner sig under uppförökning.

Diskussioner har förts med Kerstin Olsson, Svalöv Weibull och NGB, angående möjligheten att etablera samlingar av rabarber och pepparrot på Fredriksdal. På Julita har en nationell humlegensbank etablerats.

Föreningen Sesam har under 2002 uppförökat fem accessioner av ärt, två accessioner kålrot, en accession bondböna och en accession målla åt NGB. Vidare pågår uppförökning av sorter av beta, bondböna, böna, ärt, rova och kålrot. Successivt när Sesams växtmaterial av nordiska sorter uppförökas, doneras material åt NGB för bevarande.

2.1.3 Bevarande *in situ*

Arbete pågår, om dock med låg aktivitet, med körningar av ArtDatabankens rödlistor och NGBs databas för att identifiera släkten/arter som återfinns i bägge listorna. Med denna identifikation som grund bör förekomst av dessa växter i landets naturreservat och andra skyddade områden dokumenteras.

2.1.4 Karaktärisering och evaluering

Karaktärisering och evaluering ger kunskap om materialets egenskaper. En genomgång av material på NGB pågår. Flera av projekten sker i samarbete med andra aktörer som universiteten, växtförädlarna, botaniska trädgårdarna m fl.

1. Svenskt grönsaksmaterial inlagrat vid NGB med behov av kompletterande beskrivningar har sänts till Svalöv Weibull AB i Hammenhög. Materialet beskrivs enligt UPOV's riktlinjer. Beskrivningsarbetet påbörjades under 2001 med beskrivning av 14 accessioner och har fortsatt under 2002 med beskrivning av 43 accessioner.
2. De svenska accessionerna av kålrot har uppförökats under 2001-2002. Under 2003 kommer genetisk diversitet liksom kemiskt innehåll att undersökas.

3. Beskrivningen av de svenska rovarna påbörjades under 2001 och kommer att avslutas under 2003.
4. En genomgång och komplettering av de svenska linaccessionerna påbörjades under året. På statens utsädeskontroll i Svalöv beskrevs 17 accessioner. Detta arbete kommer att avslutas under 2003.
5. Frön av svenskt av hampa har repatrierats från Vavilovinstitutet. Materialet hade låg grobarhet och behövde förökas och föryngras före en beskrivning av materialet kunde göras. De tre accessionerna är nu under uppförökning i St Petersburg eftersom det inte fanns möjlighet att få materialet odlat i Sverige.
6. Äldre material av oljeväxter har tidigare samlats in till NGB. Detta material är under beskrivning. Resultaten beräknas inkomma under sommaren 2003.
7. NGB har en äldre samling av nordiska potatissorter. Arbetet med att beskriva samlingen har påbörjats tidigare och har under året fortsatt med undersökningar av kvalitets och resistensegenskaper.
8. Svenskt material av rödklöver, timotej, och rajgräs har testats för vinterhärdighet under åren 2001 och 2002 vid Svalöv Weibull AB i Rörbäcksdalen. Resultaten är under bearbetning.
9. En beskrivning av svenskt material av ängssvingel *Festuca pratensis* påbörjades under 2001. Arbetet har pågått även under 2002 och avslutas under 2003.
10. Materialet av bärsorter, som samlats in under år 2000-2001, odlas i plantskola på Balsgård. Materialet borde ha planterats hösten 2001, men så har inte kunnat ske. Materialets sortidentitet har kontrollerats. Samtliga sorter har bedömts beträffande mjöldaggsmottaglighet.
11. En omfattande litteraturgenomgång för framtagande av beskrivningar av de svenska mandatsorterna av bär har genomförts, varvid ca 100 sorter dokumenterats. För varje enskild sort har även antecknats referenser till de eventuella sortförsök i vilka sorten ingått. NGBs diabilidsarkiv har gått igenom och ett hundratal bilder av mandatsorter har återfunnits och iordningställt för inscanning.
12. Bärsortmaterialet i Balsgårds plantskola och gamla sortimentsfält har i möjligaste mån beskrivits med deskriptorer enligt deskriptorlistor. Beskrivningsarbetet har omfattat ca 20 sorter av vinbär, 10 sorter av krusbär och 10 sorter av hallon. Härutöver har 32 jordgubbssorter beskrivits.
13. I syfte att identifiera lämpliga fruktträd för urban miljö har fotografering av intressanta fruktsorter företagits under våren 2002. Ett antal lovande sorter identifierats. Dessa har studerats mer ingående under hösten 2002. En detaljerad deskriptorlista avseende frukt-, träd- och blomkaraktärer har utarbetats för detta ändamål.
14. Tio moderträd av äpple och päron har dokumenterats på Alnarp och Balsgård jämte 20 moderträd i Uppland/Södermanland/Västmanland/Närke samt fyra moderträd i Halland. Arbetet pågår kontinuerligt.
15. Tjugo humlekloner i den nationella genbanken har analyserats på alfa-, betasyrorna samt eteriska oljor. Under 2003 kommer samtliga kloner att evalueras och beskrivas morfologiskt samt fler kemiska analyser att genomföras.

Föreningen Sesam har under året fortsatt att utvärdera och dokumentera svenska lokal/lantsorter (ca 140 accessioner). Dokumentationen omfattar odlingsegenskaper såväl som kulturhistoriska data. Under 2002 provodlades och utvärderades havre (22 acc.), ärt (12 acc.),

böna (24 acc.), bondböna (10 acc.), kålrot (10 acc.), rova (5 acc.), korn (10 acc.) emmer- och enkornsvete (6 acc.). Utvärderingen av de svenska lokal/lantsorter fortsätter under 2003.

2.2 Nyttjande

Nyttjande är dels att våra genetiska resurser i form av arter och sorter faktiskt utnyttjas i odling och dels att använda dem i växtförädlingen. Aktörer är växtförädlingsföretagen, NGB, SLU, FOR, Sesam, SPS med flera.

Sesams växtmaterial är i ständigt nyttjande av dess medlemmar och under år 2002 uppförökades inom föreningen ca 700 sorter. Flera av Sesam i Sverige introducerade grönsakssorter finns idag också i fröhandeln.

Elitplantstationen har som uppgift att tillhandahålla ett sunt och sortäkta växtmaterial lämpat för odling i Sverige, varvid verksamheten koncentrerats på vegetativt förökade trädgårdsväxter (främst bärväxter, fruktträd och fleråriga prydnadsväxter). I verksamheten ingår att i samverkan med SLU och plantskolorna ta vara på äldre prydnadsväxter som har ett högt odlingsvärde samt att medverka till att dessa blir tillgängliga i handeln. Som exempel kan nämnas äldre sorter av fruktträd, olika prydnadsbuskar, klematis från Magnus Jonssons klematissamling samt kronärtskockan Herrgård.

Sveplants E-grupp är en sammanslutning av svenska produktionsplantskolor. Dessa insamlar och producerar även i egna fröplantager frö från bra bestånd av träd och buskar lämpade för odling i svenskt klimat. Fröet används för att producera friska ”sortäkta” plantor lämpade för svenskt klimat, vilka till stor del säljs under Elitplantstationens varumärke ”E-planta”.

2.3 Forskning och utveckling

Forskningen drivs främst av SLU, ofta tillsammans med andra aktörer. Även på andra universitet pågår forskning.

2.3.1 Genetisk diversitet

I samarbete mellan SLU, Sesam och NGB har ett forskningsprojekt inletts om nordiska kloner av schalotten- och potatislök. Under 2002 publicerades ett examensarbete vid institutionen för Växtvetenskap inom området (Olsson M. 2002. A study on the Allium cepa-group, with main focus on the differences between shallot and potato onion). Projektet finansieras av NGB.

2.3.2 Svensk kulturväxtdatabas

Arbetet med den svenska kulturväxtdatabasen, SKUD, fortgår och första delen av projektet är färdigt. SKUD är i grunden en internationellt baserad nomenklaturdatabas för standardiserad namngivning av alla slags kulturväxter i vårt land. Förutom de vetenskapliga namnen, namn på sorter och sortgrupper utgör de svenska namnen en väsentlig del. Grunddatan har hämtats ur databasen bakom Kulturväxtlexikon från 1998. I förhållande till denna har dock mycket omfattande förändringar i struktur och fältinnehåll skett. Även datadelen har vuxit kraftigt under projekttiden. Till exempel har en helt ny litteraturreferensdel tillkommit. Närmare 3000 publikationer rörande kulturväxtnamn, utbredningsuppgifter, förekomst i Sverige har matats in. Alla namn som nu läggs in i SKUD ska ha minst en referens. Särskilt viktigt är att växten har en verifierad förekomstreferens i Sverige och att referens finns till de ”nya” svenska namnens bakgrund.

En annan och idag allt viktigare bit, vid vilken stor omsorg lagts, berör sorters (kulturformers) namn och gruppering. De internationella reglerna för sorters namn är just nu under kraftig

utveckling. Bland annat kommer i den nya internationella namnkoden, som förväntas utkomma inom ett år, större hänsyn tas till ”marknadens” krav. Namn har blivit en betydelsefull ekonomisk faktor. Stor hänsyn till detta har tagits i SKUD.

Avsikten på sikt är att även alla sorter som befunnits eller befinns vara svenska kulturväxter ska registreras. Principen att varje växtnamn ska vara verifierat både gällande förekomst och gällande namnets korrekthet kommer troligen inte att kunna genomföras generellt när sorterna inkluderas. Därtill är antalet för stort. Det är omöjligt att ange ett exakt antal för sorter i Sverige men någonstans i storleksordningen 100 000 sorter är troligt. Detta bör jämföras med de dryga 5000 sorter som togs upp i Kulturväxtlexikon.

I SKUD finns också möjlighet att utveckla ytterligare delar för att tillfoga namnrelaterad information av annat slag, som info rörande våra kulturväxters historia, odling och utseende. Även regionbaserad data (vernakulära namn) kan lätt utvecklas, så att databasen till exempel kan bli en nordisk angelägenhet. Gränssnittet är utvecklat för författarna bakom Kulturväxtlexikon. Författarna kan utföra ändringar och addera information direkt över nätet.

Vad som inte är klart är slutjustering av botanisternas gränssnitt, utveckling av gränssnittet för externa användare, hur frågan om det kontinuerliga underhållet (support, uppgradering) ska lösas och att med SKUD som grund få ut en ny bok.

2.4 Utbildning och information

Med utbildning menas här i första hand universitetsutbildningar inom området växtgenetiska resurser. Aktörerna är därför SLU och andra universitet. Information utförs dels genom CBM som ansvarar för den övergripande informationen inom programmet, dels genom andra aktörers information om sin verksamhet inom området. Även olika kurser och seminarier redovisas under information.

2.4.1 Utbildning

Utbildningarna vid SLU har i många fall moment där problematiken kring biologisk mångfald och växtgenetiska resurser ingår. I de grundläggande kurserna i universitetens olika utbildningsprogram är det ingen kurs som i sin helhet behandlar växtgenetiska resurser, men omfattande presentationer sker i kurserna för genetik och växtförädling för hortonomer, agronomer, och lantmästare. I flera påbyggnadskurser ingår också genresurserna som viktiga element. Under de senaste åren har också många studerande valt att göra examensarbete som är relaterade till växtgenetiska resurser.

På utbildningssidan är målet att få in genetisk diversitet i grundutbildningen. Ett flertal examensarbeten har gjorts inom ämnet. Antalet doktorander ökar.

2.4.2 Information

Informationen om POM och växtgenetiska resurser sker till största delen genom CBM:s försorg, men övrig aktörer informerar också i olika sammanhang.

Sesam har medverkat på ett flertal odlardagar och informerat om sin och POM:s verksamhet och i synnerhet Fröuppropet. Under 2002 har föreningen även medverkat i ett flertal tidningar samt radio och tv.

Museerna har en folkbildande verksamheter anknutna till den odlade mångfalden. Gemensamt för alla i museinätverket är att man odlar och visar upp äldre kulturväxter som passar till den övriga kulturhistoriska miljön. Flera har samlingar av äldre sortmaterial och några av museerna är odlingsvärdar åt Nordiska genbanken. Den pedagogiska verksamheten är

högprioriterad. Förutom det levande läromedlet i form av odlingar, anordnas utställningar, kurser, föredrag och symposier i ämnet. Museerna presenteras mer ingående i kapitel 3.

Även de botaniska trädgårdarna har en viktig roll i att visa upp mångfalden för allmänhet. Under året har till exempel Göteborgs Botaniska trädgård färdigställt en trädgårdsdel där äldre växtsorter visas upp.

CBM har vid flertalet tillfällen presenterat POM för olika organisationer (bland annat sin egen) och vid olika arrangemang (till exempel ”Skördefesten i Lund”).

Inom ramen för FORs medverkan på trädgårdsmässan i Älvsjö presenterade CBM Fröuppropet och POM bland annat i den monter som Uppsala Botaniska trädgård och Bergianska trädgården i Stockholm hade. Flera andra aktörer deltog också på mässan.

2.4.3 Hemsidan

POM:s hemsida har under året genomgått en revision och modernisering. Informationen har utökats till att omfatta publicerade arbeten, projektredovisningar, rapporter från det pågående Fröuppropet, kommande konferenser med mera. Domännamnet genresurs.nu har bytts ut mot det mer beskrivande pom.info.

En kortfattad elektronisk nyhetsbulletin, omfattande den senaste månadens viktigare händelser, har under senare delen av året distribuerats till ledamöterna i programrådet, och deras ersättare.

2.5 Internationellt arbete

Internationellt samarbete och deltagande i nätverk är en del av programmet. I första hand är det Sida som är aktör men även andra aktörer som NGB och SLU har internationella kontakter.

Ett internationellt möte om nationella program för genomförande 2003 har planerats under året. Mötet planeras tillsammans med Portugal. Flera aktörer har varit inblandade och kontakter har även tagits med IPGRI (The International Plant Genetic Resources Institute).

CBM har deltagit i möten om de finska och norska nationella programmen. CBM har också presenterat POM för Claire Wilding, Department for Environment, Food and Rural Affairs i England.

Sida gör en rad insatser för växtgenetiska resurser, till exempel stöd till den konsultativa gruppen för internationell jordbruksforskning (CGIAR) för insamling, klassificering, analys, förädling och uthålligt nyttjande av genetiskt material. Sida ger även stöd till enskilda organisationer som arbetar för bevarande och hållbar användning av genetiska resurser till exempel Genetic Resources Action International (GRAIN) och till Community Biodiversity Development and Conservation Programme (CBDC) för deras arbete med att stärka småjordbrukares arbete med bevarande och hållbar användning av de genetiska resurserna. Stöd gavs även till International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) för stärkande av u-länders förhandlingskapacitet vid revidering av världshandelsorganisationens avtal om immaterialrätt. Nya beslut om stöd för året var till exempel till Crucible II som arbetar med policyutveckling angående genetiska resurser och till det regionala nätverket för genresursfrågor i Östafrika (AEPGREN).

Det internationella fördraget för växtgenetiska resurser har varit öppet för undertecknande under året. Tanken är att fördraget skall underlätta det globala utbytet av växtgenetiska resurser för livsmedel och jordbruk. För jordbrukets långsiktiga utveckling är alla länder

beroende av att kunna ha tillgång till material från andra länder. Jordbruksverket sammanställde under våren uppgifter om behovet av ändringar i det svenska regelsystemet inför den svenska ratificeringen av fördraget. Sverige skrev under fördraget den 6 juli 2002. För att överföringen av genetiska resurser i framtiden ska ske smidigt behövs ett multilateralt avtal. Diskussioner om detta avtal har påbörjats inom FAO.

Ett projekt om namnstandarder för plantskoleväxter inom Europa har inletts. Standardiserad adekvat namnsättning, som är projektets huvudmål, kommer att förbättra och förenkla kommunikationen inom näringen och mellan näringen och konsumenterna. Standarden framtas på uppdrag av GROs Plantskolesektion och European Nursery Association och kommer att utvecklas i nära samarbete med representanter för plantskolenäringen, förädlare och taxonomer. Projektet löper fram till 2005 då den första standarden beräknas vara klar.

2.6 Övrigt

Programrådet är ett forum för aktörerna inom programmet och ska vara rådgivande till CBM. Programrådet ska också dra upp riktlinjer för programmet och föreslå nya åtgärdsåtgärder. Jordbruksverket leder programrådet. I programrådet ingår flera olika intressenter inom programmets aktörer. Under 2002 hölls två programrådsmöten. Framst diskuterades 2003 års budget. Jordbruksverket fick också i början på året ett uppdrag att efter samråd med programrådet utreda budgetbehovet under 2003.

FOR har arbetat med en fråga om växtlighet med värde ur kulturhistorisk och biologisk synvinkel kan försvinna på grund av ovarsamhet och slitage. Ofta i bevarande av kulturmiljöer är det husen som räknas. Men växtligheten runt huset är många gånger av lika stort kulturhistoriskt värde vilket behöver uppmärksammas tydligare.

En listserver för diskussioner om växtgenetiska resurser startade under året på www.ngb.se/lists/pom. Den är för närvarande öppen främst för programrådet men tanken är att det även ska finnas en server för en mer intresserad allmänhet.

3 Kultur är att odla, museernas roll i POM

Ett av motiven till att bevara växtgenetiska resurser är att rädda vårt levande kulturarv. I detta sammanhang är det uppenbart att det är mer framträdande att bevara vissa sorter eller populationer än att bevara enskilda gener och maximal genetisk variation. Den genetiska uppsättningen är ett resultat av tidigare generationers liv och prioriteringar. Förutom det historiska värdet kan lokalsorten även idag ha ett berättigande och vara en attraktiv kulturväxt.

Museerna ska vara "samhällets kollektiva minne" och är de institutioner i samhället som har som uppdrag att samla, vårda och visa vårt lands kulturarv. Museernas mål är att äldre tiders kultur tas tillvara och levandegörs i syfte att vara folkbildande. Över tiden har dock begreppet "vårt kulturarv" vidgats och omfattar idag även det levande växt- och djurmaterialet som är aktivt format av människan.

Friluftsmuseerna har ca 2,8 miljoner besökare årligen. Detta ger en unik möjlighet att nå ut med information om växtgenetiska resurser till allmänheten.

3.1 Samhällets kollektiva minne

I slutet av 1800-talet stod samhället inför omvälvande förändringar. Den gamla bondekulturen gick i graven i och med industrialiseringen. Många redskap som hade sett ut på samma sätt i hundratals år, så även metoderna, var på väg att försvinna. Med den nya tidens intåg ändrades vår samhällsstruktur och också allt som hade med jordbruk att göra. Detta såg Artur Hazelius, grundare av Nordiska museet och Skansen i Stockholm, och började samla in redskap, husgeråd, textilier och även hus från det gamla bondesamhället för att bevara dem till eftervärlden. Han inspirerade snabbt flera kulturhistoriskt intresserade institutioner och privatpersoner att göra det samma. Inget kulturhistoriskt museum eller hembygdsgård med självaktning saknar redskap för odling, skörd, upparbetning och förädling av grödor som plogar, harvar, liar, stenkvarnar och baktråg

Trots att tusentals lokala husdjursraser och kulturväxtsorter gick samma öde till mötes som redskapen och husen, var det tyvärr ingen som reflekterade över detta. Det levande kulturarvet ansågs inte som något som tillhör museernas åtagande, detta trots att ordet kultur betyder just odla. Först under sent 1970-tal började några friluftsmuseer som Sveriges Lantbruksmuseum i Julita och Fredriksdals friluftsmuseum i Helsingborg att arbeta med att bevara och visa det levande kulturarvet. Under senare år har allt fler museer, främst friluftsmuseer, målmedvetet och engagerat samlat in, bevarat och visat äldre tiders kulturväxter. Museerna är också måna om att ta upp växtens kulturhistoria och sist men inte minst de kunskaper och färdigheter som har funnits och som krävs för odling, skörd och förädling av produkten.

3.2 Natur – kultur – teknik och hantverk

För att rätt kunna skildra folks liv krävs ett helhetsperspektiv och en integration av natur, kultur, teknik och hantverk. Friluftsmuseer och andra museer med tillgång till marker kan på ett utomordentligt sätt skildra historien om det vardagliga livet genom att bevara och visa äldre växtmaterial. Natur, kultur, teknik och hantverk sammansmälter till en enhet när exempelvis lin skördas, fibrerna utvinns ur stjälken och vävs till dukar som på Vallby i Västerås.

Museernas roll som aktör i POM är just att ta fram detta perspektiv i arbetet. Prioriteringarna vid insamling blir för denna grupp just att i första hand se till det kulturhistoriska värdet och i

andra hand den genetiska aspekten. Som exempel kan nämnas att vid Julitas humleinventeringen och insamlingen av humlesorter valde man att koncentrera sig på brukshumle som hade en dokumenterad historia. Eftersom det endast är honplantor som används sållades hanplantorna bort trots att de säkerligen skulle betyda ett avsevärt tillskott av genetisk variation.

3.3 Museerna – ett av POMs skyltfönster utåt

Alla goda aktörer till trots, så får man inte glömma att utan en bred folklig förankring så blir det svårt om inte omöjligt att uppfylla POMs målsättningen med det nationella programmet som är att långsiktigt bevara och hållbart nyttja våra kulturväxtresurser. Det är hos allmänheten man ännu idag finner dessa äldre växtsorter och utan intresse och engagemang från dem, blir det enormt svårt och samhällsekonomiskt mycket kostbart att bevara det levande kulturarvet till eftervärlden. Museerna besöks årligen av ett stort antal människor med vitt skilda intressen och når på så sätt ut med information om växtgenetiska resurser till en stor grupp. Många människor får genom denna information en medvetenhet som gör att de börjar värdera och spara äldre växtmaterial som de kanske finner i sina trädgårdar. Personer som föredrar ett kulturhistoriskt material framför ett modernt är också en stor grupp. Den insats som allmänheten kan göra, kan vara skillnaden mellan en akut hotsituation till ett säkerställande av flera lokalsorter. Några museer har därför börjat med att sälja växtmaterial som till exempel äppelträd eller produkter av äldre sortmaterial. Kulturväxterna togs en gång fram för att nyttjas och för ett långsiktigt bevarande är säkerligen ett fortsatt brukande nödvändigt.

3.4 Kunskapsäpplet

Sedan många år tillbaka bevarar museerna äldre lokala frukt- och bärsorter som nästan året runt är föremål för aktiviteter. Våren börjar med kurser i trädbeskärning och förökning i form av okulering eller ympning. De estetiska värdena blir uppenbara när fruktträden står i blom och lockar till sig besökare och bin. Vad biologisk mångfald är och vilka särarter de olika sorterna uppvisar blir uppenbart när man går genom dignande fruktodlingar på hösten eller besöker äppeldagar med sortbestämning som arrangeras årligen av många museer. Flera andra nyttoväxter som potatis och grönsaker kan avnjutas med alla sinnen, kombinerat med information och aktiviteter under årliga skördeveckor. Dessutom har flera museer speciella äldre sortsamlingar av rosor, pioner, rabarber och humle.

Förutom det kontinuerliga arbetet med att bevara och informera om gamla lokalsorter och betydelsen av mångfalden, ägnar flera museer sig åt att själva göra inventeringar, insamlingar och etablera växtmaterialet i sina samlingar. Under det gångna året har Fredriksdal gjort ytterligare ros- och fruktinventeringar i Skåne. Julita har samlat in och anlagt en nationell humlegenbank samt analyserat klonerna på flera sekundära metaboliter. Sörmlands museum har inventerat trädgårdar, parker och orangerier i länet. Friluftsmuseet Gamla Linköping byter successivt ut moderna rosor, liljor, narcisser och tulpaner mot äldre sorter som har återfunnits i trakten.

Museernas målgrupp för den pedagogiska verksamheten är främst den intresserade allmänheten och man når människor i alla åldrar. Intresset för trädgårdsväxter är mycket stort och park- och trädgårdsdagar arrangeras av flera museer. Många museer arbetar tillsammans med skolan och har som sin mest prioriterade målgrupp barn och ungdomar. För denna grupp arrangerar flera museer skraddarsydda kurser som kombinerar natur och kultur. På Julita finns sedan flera år tillbaka ett nära samarbete med Katrineholms kommun. Lägerskolan med mellanstadieklasser gör ört- och fruktträdgårdsvandringar. Biologisk mångfald bland våra

kulturväxter är ett centralt tema i Julitas Agrara miljöhistoriekurser för gymnasiet. Andra exempel på sådant arbete förekommer i Vallby. Program som "Örtagårdsvandring" från förskola till gymnasiet, "Folketro, sagor och sägner" för alla åldrar där folktrons "magiska" växter presenteras, "En dag på Norrsyltagården" där bondgårdens alla sysslor utförs med bland annat jordbearbetning, sådd, skörd och tillredning av grödorna. I Vallby pågår även ett projekt "Skolan och skolträdgårdens historia" som är ett samprojekt mellan Vallby Friluftsmuseum, Västerås Stadsarkiv och Västerås Skolmuseum. Skolklassen får i sin "skolträdgård" på museet odla lin, potatis och Västeråsgurka som skördas och tas till vara.

Förutom kurser och det levande läromedlet i form av odlingar, anordnas utställningar, föredrag, symposier och andra aktiviteter på museerna för att sprida kunskap om vår odlade mångfald.

3.5 Kulturhistoriska miljöer

Gemensamt för alla museer är att man strävar efter att odla äldre kulturväxter som passar till den övriga kulturhistoriska miljön. Trädgårdarna gestaltas till lust och fågring men även som plats för husbehovsodling. Beroende på vad som finns för övrigt på museet, skildras trädgårdarna från olika tider och olika samhällsskikt. I Skellefteå museum finns till exempel traditionella rabatter kring drängstugan från 1764. Då gården är ett militärboställe finns det bra uppgifter på trädgård och växtlighet från de olika syneförrättningarna som förekom.

På flera museer finns odlingar till gårdens självhushållning, såsom kål- och humlegårdar samt potatistäppor. Museer med klosteranknytning såsom Julita är måna om att visa klostrets örtagård, Herbularium. Rademachersmedjorna och Sörmlandsgården i Eskilstuna arbetar med trädgårdsväxter som ska visa vad som växte vid smedjorna omkring 1600. Torekällberget i Södertälje arbetar med äldre kulturväxter genom att hålla planteringarna intill sina hus så överensstämmande i tid, geografisk plats och social miljö med byggnaderna som det går. De arbetar med växterna främst ur ett pedagogiskt perspektiv och inte i ett bevarandesyfte. På samma sätt arbetar Gamla Linköping som värnar om östgötska stadsträdgårdarna kring 1900-talets början och dess växtmaterial. Liknande miljöer finns även på andra museer som Skansen, Fredriksdal och Fornbyn i Skara.

Även om många museer har återskapat kulturmiljöer som i sin form och sitt artval är näst intill identisk den historiska bild som man vill skapa, så återstår det mycket arbete innan sortmaterialet helt är det man önskar med tanke på vilket material som har odlats i trakten. Museerna har därför ett behov och intresse av att ta hand om lämpligt material som hittas vid den pågående inventeringen.

4 Utvärdering

Utvärderingen går i första hand ut på att svara på frågan om programmet fungerar på ett tillfredsställande sätt och att verksamheten inom programmet leder mot målen. Programmet ska också enligt den av riksdagen 2001 antagna propositionen ”Svenska miljömål - delmål och åtgärdsstrategier” (Regeringens proposition 2000/01:130) vara utbyggt år 2010. Denna rapport bör ses som ett komplement till den fördjupade utvärdering som ska lämnas till regeringen 2004 om Miljökvalitetsmålen.

CBM har bland annat som uppgifter att koordinera aktiviteter inom ramen för det nationella programmet och att sammanställa information om pågående och planerade aktiviteter och ge rekommendationer om samarbete och samordning mellan olika aktörer. Vinsten blir att olika projekt som pågår hos aktörerna blir kända och att aktörerna kan få hjälp av varandra när liknande aktiviteter förekommer på flera ställen. Systemet hänger på att aktörerna är aktiva på att rapportera och att samordnarna lätt kan ta emot informationen och sprida detta vidare. Aktiviteten på detta område har ökat sedan förra året men är ännu inte fullt ut vad man skulle önska. Hemsidan har utökats och informationen är mer aktuell än tidigare.

Programrådsmötena och programrådet fungerar bra som forum för frågor om växtgenetiska resurser och också bra som remissinstans. Framst har det utnyttjats för informationsspridning. Möjligheten att diskutera frågor inom programrådet finns och den listserver som startat borde underlätta diskussioner mellan mötena. Hittills har kommunikationen främst gått mellan representanterna i programrådet och Jordbruksverket. Att all verksamhet som förekommer inom området växtgenetiska resurser är en del av POM är ibland fortfarande svårt att ta till sig. Tendens finns att man uppfattar POM enbart som det som behandlats på programrådet.

Inventeringen går fram i enlighet med strategin. Under 2002 har det mest rört sig om att få igång strukturen och sätta upp planer för de kommande projekten. Det mesta av inventeringarna startar under 2003. Fröuppropet startade dock under 2002. Läget ansågs vara akut och projektet var inte fullt ut specificerat när det startade. Detta har dock rättats till i efterhand och projektet har nu en fullgod plan.

4.1 Åtgärds mål

Programmets mål är mycket övergripande och det kan vara svårt att se i ett kort perspektiv om aktiviteter och åtgärder leder mot målen. Därför behöver nya åtgärds mål som är konkreta och tidsbegränsade utvecklas för programmet. Åtgärds målen fastställs av Jordbruksverket efter förslag från programrådet. Arbetet med att ta fram sådana prioriteras inför kommande år.

Genomförandet av inventeringen är ett självklart åtgärds mål för de närmaste åren och strategin bör följas när det gäller tidsplanen. Inventeringen ska enligt denna vara klar 2010.

Programmet har vissa brister och i samband med detta kan eventuellt nya åtgärds mål sättas. Exempel på sådant område är inom nyttjandet. Materialet som inventerats/insamlats bör kunna visas upp i form av demonstrationsodlingar. Även provodlingar med tanke på att se vad av materialet som kan vara intressant att ha i kommersiell odling bör göras.

Behovet av klonarkiv och nationella samlingar för andra vegetativt förökade växtslag än frukt, bär och nötter bör också ses över. I detta ingår även att föreslå var dessa ska ligga. I och med att flera inventeringar startar nu bör denna fråga vara löst tämligen snart om material också kommer att samlas in.

Önskemål har också framfört på att det behövs forskningsprojekt om odlingen av äldre kulturväxter i Sverige. Detta för att visa på vilket kulturvärde våra växtgenetiska resurser har. Forskningsprojekten bör vara breda och behandla både kulturhistoriska aspekter, genetisk diversitet och vilka möjligheter det finns att använda resursen i framtiden.

5 Publikationer

Listan över publikationer bygger på uppgifter som är insamlade från programrådets ledamöter. Listan är inte komplett över vad som publicerats under 2002 men upptar många intressanta artiklar och skrifter.

Eriksson, G. 2002. **Statiskt eller dynamiskt genbevarande av skogsträd?** Nordiske GENresurser 2002. Nordiska ministerrådet

Gårdner, L. 2002. **Havtorn, det hälsosamma bäret.** Pomologen 2, nr 3/4. Sveriges pomologiska sällskap

Helgadóttir, A. 2002. **Nordiska genbanken.** Nordiske GENresurser 2002. Nordiska ministerrådet

Henäng, G. 2002. **Ekebyhov, en plantskola med profil.** Pomologen 2, nr 2. Sveriges pomologiska sällskap

Henäng, G. 2002 **Hembygdens äpple, en skatt att värna om.** Pomologen 2, nr 3/4. Sveriges pomologiska sällskap

Hjalmarsson, I. 2002. **Mio och snövit.** Pomologen 2, nr 3/4. Sveriges pomologiska sällskap

Hjalmarsson, I. 2002. **Plommon från Alnarp.** Pomologen 2, nr 2. Sveriges pomologiska sällskap

Hjalmarsson, I. 2002. **Valnöten – en ståtlig och god invandrare.** Nordiske GENresurser 2002. Nordiska ministerrådet

Jansson, E. & Weibull, J. 2002. **Varför ska vi bevara kulturväxterna?** Fakta Trädgård-Fritid Nr 7. Sveriges lantbruksuniversitet, SLU Publikationsservice.

Jansson, E. & J. Weibull, 2002. **Ett nationellt program för växtgenetiska resurser.** Ur: Jordbrukets grödor i människans tjänst – etnobiologi ur agrar synvinkel. Rapport från ett symposium 2000. Julita Sveriges Lantbruksmuseum, sid. 137-142.

Jansson, E. et al. 2002. **Narcisser – vårens glädjespridare.** Informationskrift om narcisser.

Jansson, E. (red) Bengtsson, R., Emanuelsson, U., Hammer, M., Gyllin, M., Williams, L.-E. och Wirén, M. 2002. **Trädgårdar och parker i odlingslandskapet.** Jordbruksverket

Jordbruksverket. 2002. **Programmet för odlad mångfald. Verksamhetsåret 2001.** Rapport 2002:9, Jordbruksverket.

Jordbruksverket. 2002. **Strategi för inventering av kulturväxter i Sverige.** Rapport 2002:8, Jordbruksverket.

Kruskopf Österberg, M., Shavorskaya, O., Lascoux, M. and Lagercrantz, U. 2002 **Naturally occurring indel variation in the Brassica nigra COL1 gene is associated with variation in flowering time.** Genetics 161: 299-306.

Näslund, G., K. 2002. **Plommon i topp.** Pomologen 2, nr 2. Sveriges pomologiska sällskap

Olsson M. 2002. **A study on the Allium cepa-group, with main focus on the differences between shallot and potato onion.** Examensarbete. SLU

Sandberg, B. 2002. **Päronträd på Söder.** Pomologen 2, nr 3/4. Sveriges pomologiska sällskap

- Sandgren, M., Plaisted, R.L., Watanabe, K.N., Olsson, S. and Valkonen, J.P.T. 2002. **Evaluation of some North and South American potato breeding lines for resistance to Potato mop-top virus in Sweden.** Am. J. Potato Res. 79, 205-210.
- Sääf, J. 2002. **Bergamottpäron.** Pomologen 2, nr 1. Sveriges pomologiska sällskap
- Sääf, J. 2002. **Förädling börjar med ris.** Pomologen 2, nr 1. Sveriges pomologiska sällskap
- Svahn, L. 2002. **Inventeringen i Duvbo.** Pomologen 2, nr 1. Sveriges pomologiska sällskap
- Tigerstedt, p. 2002. **Nordiska genbanker – exempel på eko-regional verksamhet över nationella gränser.** Nordiske GENresurser 2002. Nordiska ministerrådet
- Tilander, Y. 2002. **Genetiska resurser i fokus för nordiskt samarbete.** Nordiske GENresurser 2002. Nordiska ministerrådet
- Trajkovski, K. 2002. **Växtförädling av jordgubbar och smulgubbar.** Nordiske GENresurser 2002. Nordiska ministerrådet
- Trajkovski, K. 2002. **Smulgubben Rebecka.** Pomologen 2, nr 1. Sveriges pomologiska sällskap
- Tsarouhas, V., Gullberg, U. and Lagercrantz, U. 2002 **An AFLP and RFLP linkage map and quantitative trait loci (QTL) analysis of growth traits in Salix.** Theor. Appl. Genet. 105: 277-288
- Veteläinen, M. 2002. **Potatis – en älskad knöl i Norden.** Nordiske GENresurser 2002. Nordiska ministerrådet
- Wallin, K. 2002. **Genetisk variation hos narcisser (Narcissus) från södra Sverige.** Examensarbete, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.
- Westerberg, S. 2002. **Genetisk och morfologisk variation hos, äldre, enkla påskliljor, Narcissus pseudonarcissus, från södra Sverige.** Examensarbete 2002:5, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp. ISSN 1403-0993.
- Zachrisson, S. 2002. **Plan för inventering.** Pomologen 2, nr 1. Sveriges pomologiska sällskap

Jordbruksverkets rapporter 2002

1. Fri handel med mjölkkvoter, –en utvärdering av införandet
2. Miljöeffekter av EU:s jordbrukspolitik
3. Kväveprovtagning i höstvet
4. Marknadsöversikt – Trädgårdsprodukter
5. Tullsänkningar – Tänkbara metoder i WTO-förhandlingarna
6. Kompetensutveckling av lantbrukare inom miljöområdet – KULM
7. Handlingsprogram för användning av bekämpningsmedel
8. Strategi för inventering av kulturväxter i Sverige
9. Programmet för odlad mångfald – Verksamhetsåret 2001
10. Att vara lantbrukare eller inte
11. Riktlinjer för gödsling och kalkning 2003
12. Marknadsöversikt – vegetabilier
13. Marknadsöversikt – animalier

Jordbruksverkets rapporter 2003

1. Indikatorarter – metodutveckling för nationell övervakning av biologisk mångfald i ängs- och betesmarker
2. Jordbrukspolitiken och miljön, Igår – Idag – Imorgon
3. Jordbruksverkets foderkontroll 2001
4. Ökad mångfald – kunskapssammanställning om nyskapande av livsmiljöer i enahanda åkerlandskap
5. Förslag till bestämmelser för att minska nitratutlakningen från jordbruket – enligt nitratdirektivet (direktiv 91/676/EEG) m.m.
6. Konsumtionen av livsmedel och dess näringsinnehåll – Uppgifter t.om. år 2001
7. Hur går det för svenskt jordbruk – en jämförelse med några konkurrentländer
8. Jordbruksverkets foderkontroll 2002 – Feed control by the Swedish Board of Agriculture 2002
9. Utvärdering av dokumentation vid enskild rådgivning inom KULM – Kompetensområde 2 och 3
10. Marknadsöversikt – bearbetade trädgårdsprodukter
11. Samexistens i fält mellan genetiskt modifierade, konventionella och ekologiska grödor – redovisning av förutsättningar
12. Kompetensutveckling av lantbrukare inom miljöområdet – KULM verksamhetsåret 2002
13. Förslag till nationellt program för förvaltning av husdjursgenetiska resurser
14. Renägare och renskötsel företag – rennäringens struktur 1994–2001
15. Stordrift, specialisering och djurtäthet – animalieproduktionens strukturutveckling 1980–1999
16. Jordbrukets utveckling i det fjällnära området 1995–2002
17. Företagsekonomiska jämförelser mellan svenska och danska jordbruksföretag

Rapporten kan beställas från
Jordbruksverket,
551 82 Jönköping
Tfn 036-15 50 00 (vx)
Fax 036 34 04 14
E-post: jordbruksverket@sjv.se
Internet: www.sjv.se

ISSN 1102-3007
ISRN SJV-R-03/18-SE
SJV offset, Jönköping, 2003
RA03:18